

Orosz László

Katona – Kecskemét

III. A huszadik század első fele

A század első évében jelent meg a Katona József Kör évkönyvében Liszka Béla főreáliskolai tanárnak *A Katona-kultusz* című írása. Pontokba foglalta, milyen témákkal kellene foglalkozniuk a Kör tagjainak, hogy az ünnepi megemlékezések ne csak a *Bánk bán* többnyire egyhangú méltatásai legyenek. Fölhívta a figyelmet többek közt Katona életrajzára, a *Bánk bán* mögötti történelmi valóságra, a benne megmutatkozó irodalmi hatásokra, az erdélyi pályázatra, a cenzúrára, a dráma kritikai visszhangjára, operaváltozatára, Katona korábbi drámáira, történelmi művére, nyelvére, stílusára.¹

A megfogalmazott feladatokhoz képest egyelőre igen szegényes, amit a Kör Évkönyveiben találunk. Az előző század végére is visszatekintve a következő előadások, felolvasások címét említhetjük: Kovács Antal piarista tanártól *Katona József Bánk bánja és a történelem*, ugyancsak tőle *Párhuzam Katona József és Kisfaludy Sándor Bánk bánja között*, Blasutigh Károlytól *Vizsgálódások a Bánk bán monda körül*, szintén tőle, de már Ballai Károly névvel *Valkai András históriás éneke (Az nagyságos Bánk bánnak históriája, 1574)*, Pásthly János református gimnáziumi tanártól *Bánk bán kora*.²

Föllendült a Katona-kultusz, a Katona-kutatás Kecskeméten, amikor 1910-ben idekerült a felsőkereskedelmi fiúiskola igazgatójaként Hajnóczky Iván. Fölkészült irodalomtörténész volt, a budapesti és párizsi egyetemen tanult, az Eötvös Collegiumban Horváth János tanítványa. Huszonhét éves volt Kecskemétre kerülésekor, megjelent már két figyelmet keltő munkája: *Szentjóni Szabó László élete és munkái* (1905) és *Magyar költők a Szepességben* (1907).

A Katona József Körben 1913. november 11-én mutatkozott be *Katona első és második Bánk bánja* című felolvasásával. Országosan is első összehasonlítása volt ez a *Bánk bán* 1906-ban előkerült, de csak 1913-ban megjelentetett első változatának a végleges szöveggel.³ A következő évben jelent meg *Pótlások a Bánk bán első szövegéhez* című tanulmánya. Kimutatta ebben, hogy a csonkán előkerült 1815-i szöveg hiányainak egy része pótolható

1 Évk. 1898–1900 (1901) 20–22.

2 Évk. 1891–1892 (1893) 47–50.; 1895 (1896) 49–59.; 1901–1904 (1905) 38–53.; 1905–1912 (1914) 45–52., 53–60.

Blasutigh (Ballai) Károly vendégként tartotta az Évk.-ekben megjelent előadásait a KJK-ban. 1930-ban Budapesten kiadta Valkai András históriás énekét. Ennek a kiadásnak a bevezetése többnyire szó szerint ismétli kecskeméti előadásait. Életéről és egyéb munkáiról tájékoztat Gulyás Pál *Magyar írók élete és munkái* című lexikona.

3 KeL 1913. nov. 16., Évk. 1913–32 (1933) 35–39.

Bárány Boldizsárnak a dráma első változatáról írott bírálata, az úgynevezett *Rosta* idézeteiből.⁴

1926-ban jelent meg *Katona József Kecskeméten* című füzetnyi terjedelmű, de igen gazdag anyagú könyve. Horváth János írt hozzá Előszót, azt idézem: „*Bizonytal szívesen veszi e székszávú, de pontos adatokban bővelkedő művet Katona József minden tisztelője, a részletparányok iránt is kritikailag érdeklődő szaktudós éppúgy, mint a lángelme előtt önkénytelen áhitattal hódoló közönség.*”

Hajnóczy anyakönyvi adatokkal pontosította a Katona szüleinél és iskolai éveiről való ismereteket. Közölte – a Miletz Jánostól Kecskemétre került iratokból – a *Ziska* teljesebb előszavát és a *Jeruzsálem pusztulása* félbemaradt verses átdolgozását. Kiderítette a *Bánk bán* megjelenésének a napját is, közzétette Katona alügyésszé választásának és drámája megjutalmazásának tanácsulési jegyzőkönyvét, az ügyész hivatali és magánéletének számos dokumentumát, köztük színházépítési javaslatát, a történetírői vállalkozásával kapcsolatos iratokat, a halála körülményeit tartalmazó emlékeztést és az úgynevezett „bitangkassza”-ügy dokumentumait. Szigorúan ragaszkodott az írásba foglalt, hitelesnek tekinthető adatokhoz.

Ritkán hevíti érzelem előadásának tárgyiasságát. Leginkább a *Bánk bán* megjutalmazásáról szóló részlet zárásakor. „*Meghatva állunk e két tudósításból (a tanácsi jegyzőkönyvből és a Tudományos Gyűjtemény cikkéből) kialakuló kép előtt. Látjuk egy nagy magyar város tekintélyes tanácsát, amely előtt megjelenik a városnak egy szerény sorsból származó fia, hogy a maga szorgalmával és szülővárosa bizalmával elnyert hivatalt elfoglalja, s halála és ragaszkodása jeléül egyetlen nyomtatott művét, lelkének remekét ajánlja föl. A tanács pedig azonnal megtalálja a méltó választ: tetemes jutalomdíjjal és üdvözlő beszéddel tünteti ki az ifjú szerzőt. Egy rögtönzött 'helikoni ünnep' áll előttünk, ahol szülővárosa megbecsüléssel és szeretettel ünnepli költő fiát, s babért fon homlokára – az egyedülit életében.*”⁵

A szorosan vett tárgyilagosságon talán túlmént Hajnóczy, amikor határozottan elvetette azt az irodalomtörténetben általánossá vált vélekedést, hogy Katona színészi és írói terveiben csalódva, elkeseredetten tért haza szülővárosába. Túlzónak találhatjuk azt a határozottságot is, amellyel a „bitangkassza” ügyben a tanács eljárásának minden mozzanatát igazolja.⁶ Saját kora kecskeméti úri családjainak érzékenységet kímélte azzal, hogy a Katona korabeli úrilányok viselkedését gúnyosan megrovó versből, amelyet bizonyára azért közölt, mert Katonáénak tartotta, elhagyta a lányokat egyenként, nevükkel bemutató versszakokat.⁷

Sajnálhatjuk, hogy nem tért ki Katona kecskeméti életének azokra a mozzanataira, amelyekről hitelesnek elfogadható írásos adatok nem álltak rendelkezésére: így leánykérésére, arra a tréfaként fogadott „jóslatára”, hogy Malakiás napján sok pénzt nyer, megházasodik vagy meghal, arra sem, hogy kinek szánhatta – szánta-e valakinek – a halála után ujjáról lehúzendó gyűrűt.⁸ Nem foglalkozott a „percegős pennájú” ügyész alakja köré fonódott anekdotákkal sem.

Fölszólalt azonban a Katonáról, művéről kibontakozott vitákban. Amikor többnyire hevesen és kevés hozzáértéssel támadták Hevesi Sándor rendezői tervét a *Bánk bán* szín-

4 It 1914. 177–179.

5 I. m. 30–31.

6 I. m. 27, 46–50

7 I. m. 59.

8 L. e tanulmány I. részét: Forrás 2009. 3. sz. 82.

padra állítására, Hajnóczy higgadt józansággal szólt róla.⁹ Karacs Teréz emlékezésével és az azt főlelevenítőkkel szemben hitelesen érvelt amellett, hogy a *Bánk bánt* nem írhatta Katona Karacséknál, ahol 1812–1813-ban lakott: mind a két változatának a keltezése azt bizonyítja, hogy az egyiket 1815, a másikat 1819 nyarán Kecskeméten fejezte be.¹⁰ Gyalui Farkas erdélyi irodalomtörténésszel szemben állást foglalt amellett, hogy Katona *Bánk bánja* ott volt a kolozsvári pályázaton.¹¹ Kiterjedt a figyelme olyan kevésbé lényegesnek látszó apróságokra is, hogy Katona részt vett egy kecskeméti bál rendezésében, és arra, hogy mit tartalmazott a temetésére szóló meghívó.¹²

Katona halálának 100. évfordulóját nagyobb figyelmet keltve ünnepelték Kecskeméten, mint annak idején születésének a centenáriumát. A Kisfaludy Társaság és a Katona Kör közös díszülést tartott a városban, díszközgyűlésen emlékezett nagy fiára Kecskemét törvényhatósága is. Katonának és szüleinek közös sírját az akkori katolikus temető fő útvonala mellé helyezték át, fölállították rajta a Márton Ferenc és Siklody Lőrinc által készített, Petur bán szobrát tartalmazó impozáns emlékművet. (Ez került át 1963-ban az új köztemető fő helyére.) A holttestek kihantolása lehetővé tette antropológiai vizsgálatukat. Bartucz Lajos erről készült beszámolója azt tanúsítja, hogy Katona testalkata is szellemi nagyságára vallott.¹³

A Nemzeti Színház 1930. április 26-án díszelőadásban mutatta be Kecskeméten a *Bánk bánt*. Az évfordulóról országos lapok is írtak: a *Nyugat* áprilisi számában Móricz Zsigmond és Hevesi Sándor, a *Pesti Napló*ban Kárpáti Aurél, *Magyar Hírlap*ban Móra Ferenc. Megemlékeztek az évfordulóról a határon túl is: a kolozsvári *Pásztortűz* például Janovics Jenő színingazgató, az 1914-ben készült, megsemmisült Bánk bán-film rendezője emlékezését és Áprily Lajos *Magányos aktor Kecskeméten* című költeményét közölte.

Hajnóczy Iván, 1928-tól a Katona József Kör alelnöke, kiadványokkal tette maradandó eredményűvé az évfordulót. Szerkesztésében jelent meg a *Katona-emlékkönyv*, s bár nincs rajta a neve, valószínűleg ő állította össze az *Emléklapot* is Katona József új síremlékének felavatási ünnepélyéről. Az előbbiben található Hajnóczy Katona-bibliográfiája, jegyzéke a kecskeméti levéltárban található Katona-kéziratokról, Katona vadásznaplója, felirattervezete Koháry herceghez a kecskeméti szegény nép ügyében, Bartucz említett jegyzőkönyve az exhumálásról és Liszka Béla Hajnóczytól kiegészített tanulmánya a kecskeméti színház múltjáról; az utóbbiban többek közt Áprily Lajos említett verse, Komáromi János *Örök bú* című, Katonát vadásztársai közt elmagányosodva bemutató novellája és a centenárium alkalmából rendezett Katona-emlékkiállítás leltára.

1930-ban jelent meg Kecskeméten a *Bánk bán* immár 39. kiadása Hajnóczy Iván gondozásában. Újszerűsége ennek a kiadásnak, hogy számozza a sorokat. Az V. szakasz 447. sora (Hajnóczy számozása szerint a 2660. sor) után színi utasításban visszatér az 1. kiadás 'még tisztelettel' kifejezésére a többi kiadás 'mély tisztelettel' bizonytalan hitelű emendációjával szemben.¹⁴ A *Jegyzést* elhagyta ez a kiadás, utószavában azonban Katona életéről is, a *Bánk bán*ról is fontos tudnivalókat közöl Hajnóczy. Különösen figyelemre méltók a dráma nyelvééről és verseléséről való megállapításai.

9 1928. nov. 11-i előadása: *Szabad-e hozzányúlni Bánk bánhoz?* In *A kecskeméti felsőkereskedelmi fiúiskola értesítője 1928/29.* 3–5.

10 *Hol írta Katona Bánk bánt?* Évk. 1913–32 (1933). 40–45.

11 *Bánk bán a kolozsvári pályázaton.* Napkelet 17. 1931. 854–856.

12 *Új adatok Katona Józsefről.* Napkelet 11. 1928. 706–708.

13 L. erről OROSZ László: *Kérdőjelek.* Bp. (2007). 117–118.

14 L. Kritikai 1983. 512.

A Katona József Kör 1933 júliusában Katona József Társaság névvel közművelődési egyesületből irodalmi társasággá alakult. Elnökségét Marton Sándor tanártól Kiss Endre tiszti főügyész, 1934-től polgármester vette át. Hajnóczy a Társaságban nem vállalt tisztséget, Martonnal együtt tiszteletbeli taggá választották.

Az új elnök becsvágyó és tehetséges jobboldali politikus volt. Baráti kapcsolatot tartott Móricz Zsigmonddal és a népi írók táborának több tagjával. Kecskemét az 1930-as években Debrecen mellett a népiek kedvelt városának számított. Itt nyomtatták 1932-től Németh László *Tanúját*, 1934-től a *Választ*.

Az Évkönyvekben szereplő néhány író nevét említve (Móricz, Németh, Illyés, Féja, Sinka, Sárközi) megvalósíthatónak vélhetjük az új elnök törekvését arra, hogy a Társaság országos szerepre jusson. Ez ugyan nem valósult meg, a Katona-kultusz azonban e törekvés jegyében vett új irányt.

Első elnöki beszédében a Katona-kultusz időszerű irányát Kiss Endre így jelölte ki: *„Ma Tiborc korszakát éljük: lelkiekben és anyagiakban kifosztottan, lerongyolódottan.”*¹⁵ Kovács Sándor apátplébános, 1944-től szombathelyi püspök 1935-ben Tiborcól tartotta székfoglaló előadását a Társaságban. *„Ma a szociális kérdés uralja az egész világot még ott is, ahol a legszélsőségesebb nacionalizmus vagy a legkiáltóbb internacionalizmus gyakorolja erőszakos hatalmát. És én azt keresem Tiborc alakjában, hogy mik azok az örök életkérdések, amelyek minden más kérdésen felül akkor is és ma is a magyar parasztember élethűsába váganak.”* Nem idézve ugyan, de félreérthetetlenül utalva Tiborc *„Tűrj békességgel, ezt papolta az apáturunk is sokszor”* kezdetű mondatára kecskeméti apátként így foglalt állást: *„Nehéz ott békétűrést prédikálni, ahol a nyomorúság oly kegyetlen, mint Tiborc panaszában.”* Tiborc gyermekeiről szólva kitért a magyar parasztgyermekeket sújtó nyomorra is: *„a gyermek a szociális kérdés központja”*.¹⁶ Talán Joós Ferencnek a *Bánk bán* gyermekalakjairól tartott előző évi előadásához kapcsolódott ezzel. Joós szerint *„mintha a gyermekek jövő sorsáról való gondoskodás volna a dráma kulcsa. Ahogy Tiborc éhező asszonyáért és öt gyermekéért kísérletezik becsületos egyéniségével össze nem férő eszközökkel, ugyanúgy a többi szereplő is csak gyermekeiért él és küzd.”*¹⁷

Kiss Endre főügyeszként Katona utódjának tarthatta magát. A fővárosban ügyvédek körében beszélt róla. Főleleveníttette összeütközését a cenzúrával és szülővárosának való elkötelezettségét, említve azt a megalapozatlan vélekedést is, hogy vezető szerepe volt Kecskemét szabad királyi városi rangért való, egyelőre sikertelen küzdelmében.¹⁸

Mintegy folytatása ennek a beszédnek a kecskeméti származású történész, egyetemi tanár, Balanyi György előadása: *Katona József mint történétíró*. A szülővároshoz való ragaszkodás, az érte vállalt elkötelezettség ennek is az alaphangja. Balanyi szerint a drámaköltőt *„lángoló lokálpatriotizmusa”* tette történétíróvá. Fölsorolja a városnak és környékének azokat a helyeit, amelyek a múltja iránt érdeklődést kelthettek benne. Nem cáfolja Hornyik János véleményét arról, hogy az idősebb Katona József által 1834-ben kiadott kötetben sok a hiba, félreértés, következtetlenség, de hangsúlyozza a történétíró Katona József erőnyeit is: az anyagon való uralkodást, a széles körű forrásismeretet, a kritikai érzéket és világnézetének modernségét, művelődéstörténet iránti érdeklődését.¹⁹

15 Évk. 1933–34. 9.

16 Évk. 1936. 49–58. Az idézetek: 50., 54., 56.

17 Évk. 1936. 9–13. Az idézet: 12.

18 Évk. 1933–34. 15–20.

19 Évk. 1933–34. 21–32.

Jogakadémiai tanárok Katona-tanulmányai közül Dezső Gyuláé jogi szempontból tekintette át Katona *Luca széke* című drámáját, Rácz Béláé és Réthey Ferencé ügyészi-ügyvédi működésének törvénykezési hátterét mutatta be.²⁰

Hartyányi Zoltán földbirtokos *Szülőhelyi elemek a Bánk bánban* című felolvasásában a kecskeméti, Kecskemét környéki köznyelv ismerője, naponkénti használója hívta fel a figyelmet a dráma szülőföldinek minősíthető (noha másutt is előforduló) kifejezéseire.²¹

1934-ben helyezték el Katona halálának helyén a kettétört követ ezzel a felirattal: „Itt hasadt meg szíve Kecskemét legnagyobb fiának.” Ez alkalomból született Sántha György „Itt tört meg árva szíve” kezdetű szonettje.

Waldapfel Józsefet 1934-ben megjelent *Idézetek a Bánk bánban* című tanulmánya miatt azzal vádolták, hogy plagizátornak tüntette fel Katonát. A *Kecskeméti Lapok* Németh Antal könyvéből kiemelt szöveget közölt ekkor ezzel a címmel: *Bánk bánnal kapcsolatban szentségtörés plágiumról dadogni*. Németh László is szót ejtett a szövegátvételekről Kecskeméten tartott előadásában. Tanulmányán végigvonul az a véleménye, hogy a *Bánk bán* legfőbb erényei éppen az elemzői által hibának minősített tulajdonságai. Az átvett szövegek különleges erőt nyertek Katona jambusokba szorított mondataiban. „Katona ezeket a mondatokat az indulatával tépte ki az életetődött szövegből.”²²

Az 1936 és 1944 közötti kecskeméti Katona-kultuszról keveset tudunk. A Társaságnak évkönyve nem jelent meg, Kiss Endre főispánná előlépve lemondott az elnökségről, helyére Szabó Kálmán régészt, etnográfust, a múzeum igazgatóját választották.

*

Szűk fél évszázad helyi Katona-kultuszának eredményét azon mérhetjük, beépült-e a Katona-irodalom időálló műveibe. Ilyennek tekinthetjük Waldapfel József 1942-ben megjelent monográfiáját. Ez többször hivatkozik Hajnóczyra, önállóan megjelent művén kívül lapokban, folyóiratokban közzétett tanulmányaira is. Említi Balanyi György tanulmányát és Liszka Béla kecskeméti színháztörténetét is.

*

Katona születésének másfél százados évfordulója Magyarország háborúba lépésének az éve volt, megérteti ez az emlékezés visszafogottságát.

Csak jóval később kerülhetett sor Hajnóczy Iván sokáig rejtve maradt további eredményeinek fölhasználására. Föltehetően 1942-ben, nyugdíjba vonulása után kezdett újra Katona-filológiával foglalkozni. Miletz János 1886-ban megjelent könyvének (*Katona József családjá, élete és ismeretlen munkái*) a Katona József Kör bélyegzőjével ellátott példányába vezette be a kecskeméti levéltárba éppen Miletztől került kéziratok alapján javításait ceruzával az Ilka-bírálat meg a történelmi jegyzetek szövegén. Hevesi Sándor 1901-ben megjelent *Bánk bán*-kiadásának könyvtári (vagy könyvtárba került) példányába pedig szintén ceruzával értelmező, magyarázó jegyzeteket írt. Ezek a munkái minden bizonnyal előkészületül szolgáltak volna Katona József műveinek „filológikus kiadásában” való megjelenítésére. Ezt a Katona Társaság 1942-ben javasolta az Akadémia Irodalomtörténeti

20 Évk. 1936. 59–90.

21 Évk. 1933–34. 51–60.

22 Waldapfel tanulmánya in *Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára*. Bp. 1934. 221–245. Németh Antal idézett szövege a KeL 1935. júl. 21-i sz.-ában: *Bánk bán száz éve a színpadon*. Bp. 1935. 9. Németh László: *A rejtélyes költő*. Évk. 1936. 44–48. Az idézet: 47.

Bizottságának. A javaslatot egyetértéssel fogadták, de megvalósítását anyagiak hiányában jobb időkre halasztották.²³

Helyrehozhatatlan kár érte a Katona-hagyatékot 1944 őszén. Bombázásoktól tartva a városi levéltár féltett kincseit a koháryszentlőrinci polgármesteri vadászlak pincéjébe szállították, köztük Katona legfontosabb kéziratait is. Ott pusztultak el tisztázatlan körülmények között.²⁴

1944 őszén nemcsak az iratok, hanem hamarosan Hajnóczy Iván is távozott Kecskemétről.²⁵

Rövidítések

Évk. – A KJK, 1933-tól KJT évkönyve. Utána a címlapján föltüntetett időköre, zárójelben ettől eltérő megjelenési éve.

I. m. – Idézett mű

It – Irodalomtörténet (folyóirat)

KeL – Kecskeméti Lapok

KJK – Katona József Kör

KJT – Katona József Társaság

Kritikai 1983 – Katona József: *Bánk bán* (kritikai kiadás)

L. – Lásd

sz. – szám

---

23 OROSZ László: *Hajnóczy Iván „hagyatéka”. Adalékok Katona-szövegek pontosításához, kiegészítéséhez, forrásaihoz és magyarázatához.* Magyar Könyvszemle 2002. 301–306.

24 JOÓS Ferenc: *Katona József hátrahagyott kéziratainak története.* Kiskunság 1958. 10–11. sz. 29–36.

25 Hajnóczy előbb Ausztriába került, 1951-től Buenos Airesben, 1961-től Los Angelesben élt. 1978-ban, 96 éves korában halt meg. Rövid életrajzával Fehér Sándor idézte fel az emléket. (Évk. 1991. 199–202.) Megtudva leányának Los Angeles-i címét, elküldtük neki az 1991-i Évkönyvet. Meghatott levélben köszönte meg: „Bár Édesapám megérhette és olvashatta volna. Ő szívében soha nem szakadt el Kecskeméttől.” (1992. jan. 28-i, nekem címzett levelében.) Sajnos csak tíz év múlva kérdeztem tőle levélben, jól sejtem-e, hogy az édesapja rendezte sajtó alá a *Bánk bán* 1951-ben Buenos Airesben megjelent kiadását. Levelemmel elkéstem, nem jött rá válasz.